

6/2011

TRESTNÍ PRÁVO

ODBORNÝ ČASOPIS PRO TRESTNÍ PRÁVO A OBORY SOUVISEJÍCÍ

Z OBSAHU:

DOMÁCÍ NÁSILÍ A VYKÁZÁNÍ

NUTNÁ OBHAJOBA A MOŽNOST VZDÁT SE OBHÁJCE

PŘIČÍTÁNÍ

TRESTNÍ ZÁKON A PŘÍRODA

PRAVOMOC A POLITICKÝ NOS

www.novatrixprint.cz

obhajoba je koncipována jako důležitá součást práva na obhajobu, které je zakotveno v čl. 40 odst. 3 Listiny. Proto je v uvedených případech považována obhajoba obhájcem za tak důležitou, že rozhodnutí o ní se nepochybně nechává na úvaze obviněného. Proto je nerozhodné, zda si obviněný obhajobu za pomoci obhájce sám přeje, nebo ji naopak odmítá.

Navrhované vytvoření ustanovení § 36b je v podstatě v rozporu s čl. 40 odst. 3 Listiny. Důvodová zpráva k novele trestního řádu se nezmiňuje o tom, kdy je obviněný nebo odsouzený dostatečně způsobilý hájit se sám a naopak kdy není, a také, kdy mu v efektivním uplatňování práva na obhajobu brání či nebrání žádné faktické překážky. Proto by se v případě realizace návrhu hájili sami i obvinění nebo odsouzení, kteří by nebyli dostatečně způsobilí hájit se sami a zjistili by to až v době, kdy by došlo k nevratným chybám při jejich vlastní obhajobě.

„Nutná obhajoba je se zákona nezbytná především tehdy, když obviněný nemůže svoji obhajobu vzhledem k určitým objektivním okolnostem náležitě vykonávat.“ Autoři návrhu na vytvoření nového ustanovení § 36b tr. ř. neuvodili, proč právě v případech, kdy je dán důvod nutné obhajoby podle § 36 odst. 3, dle § 36a odst. 2 písm. b), nebo dle § 36 odst. 4 písm. a) tr. ř., by měl mít obviněný právo obhájce vzdát (nejde-li o trestný čin, za který lze uložit výjimečný trest) a v jiných případech nutné obhajoby dle § 36 a 36a tr. ř. nikoliv. Kromě toho navrhovatelé neuvodili, jak je možné, že by i v těchto případech šlo nadále o nutnou obhajobu, přestože by obviněný obhájce v závislosti na vlastním rozhodnutí obhájce mít mohl nebo nemusel. V tom spatřuji zásadní nedostatky navrhované úpravy.

Považuji za nepředstavitelné, že vzdát se nutné obhajoby by mohli podle uvedeného návrhu obvinění nebo odsouzení, jimž hrozí (nebo byl uložen) trest odnětí svobody v horní hranici od pěti do dvaceti let, tzn. osoby obviněné nebo odsouzené pro zločiny a zvláště závažné zločiny.

Celkově nedoporučuji začlenění navrhovaného § 36b do trestního řádu. Úvahy ohledně omezení případů nutné obhajoby by měly být propracovány v novém trestním řádu.

*Doc. JUDr. Pavel Vantuch, CSc.,
advokát*

* * *

PROBLÉMY, ANALÝZY

„Akciová společnosti, vstaňte a poslyšte rozsudek jménem republiky ...“

Tato věta může sice nyní znít poněkud zvláště, nicméně reálně navozuje situaci, která může v České republice již za několik měsíců nastat. Řeč je o nedávném vládním návrhu na vydání zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Jeho účinnost se prozatím předpokládá od 1. ledna 2012.

Trestní odpovědnost právnických osob je tedy aktuálně připravovaný nový institut, který má být do našeho právního řádu implementován samostatným zákonem. Z povahy věci vyplývá, že právnickými osobami se zde rozumí zejména obchodní společnosti ve všech jejich formách. Má se přitom jednat o jejich tzv. „pravou“ trestní odpovědnost se vším všudy, čili o analogii klasické trestní odpovědnosti osob fyzických.

Trestní odpovědnost právnických osob nemá být závislá na tom, zda se podaří paralelně prokázat trestný čin také konkrétní fyzické osobě, která ve struktuře právnické osoby působí. Ve vztahu k trestnímu zákoníku i trestnímu řádu se má jednat o zákon speciální. Oba se v případech trestního postihu právnických osob použijí, pokud to u nich není z povahy věci vyloučeno.

První pokus o zavedení tohoto nového právního nástroje ztroskotal v roce 2004 poměrně rychle na odporu poslanců proti tomu, co považovali za cizorodý prvek v našem právním řádu. Ten je v rovině trestního práva historicky založen na trestní odpovědnosti vždy pouze individuální fyzické osoby. Byly také vyslovovány různé obavy například z nepřipustné formy kriminalizace podnikatelského prostředí, která může být různými způsoby zneužívána k likvidaci nepohodlné konkurence.

Současná důvodová zpráva dovozuje, že Česká republika je z více důvodů, vyplývajících z jejích mezinárodněprávních závazků, v podstatě povinna takovou právní normu přijmout. Její zamýšlené pozitivní účinky jsou spatřovány například v překonání určité „anonymizace“ rozhodovacích procesů uvnitř právnické osoby, kdy postih individuální fyzické osoby není třeba vůbec možný, anebo není sám o sobě dostatečný k tomu, aby samotná právnická osoba v trestné činnosti nepokračovala.

Aktuální úkol samozřejmě zní, aby se v rámci stávajícího legislativního procesu podařilo dosáhnout toho, že uvedený požadavek, slučující politické a právní zadání, bude mít solidní právní základ. Ten by měl zaručovat, že zákon bude trestněprávní praxi pochopen, že jí bude plně akceptován, a samozřejmě, že bude také bez problémů a jednotně aplikován. Z obsahu návrhu zákona však prozatím v tomto směru vyplývá několik potenciálních problémů.

Věcná příslušnost soudu

Větu uvedenou v nadpisu by jednou měl již, v právnicky kultivované podobě, vyslovit soud. Bohužel, z hlediska věcné příslušnosti soudu není zatím podle návrhu příliš patrné, který to vlastně bude.

Rozsah skutkových podstat trestných činů, které může právnická osoba „spáchat“, se řídí obsahem mezinárodněprávních dokumentů, kterými je Česká republika vázána – včetně například sexuálního nátlaku a pohlavního zneužití. Navrhovaná úprava přitom odkazuje na více než sedmdesát vyjmenovaných trestných činů. Návrh obsahuje vlastní (a to trestnímu zákoníku nadřazenou) strukturu trestů, takže odkaz na trestní zákon se může logicky týkat pouze vlastního popisu těch jednání, se kterými jsou spojovány trestněprávní následky.

Jinými slovy, v návrhu jsou ze stávajícího trestního zákoníku „vynechány“ tresty a jejich sazby. Odstupňování výše trestů má však význam nejenom z hlediska stanovení konkrétní míry společenské škodlivosti, ale také z hlediska určení věcné příslušnosti soudu. Krajský soud jako soud prvoinstanční koná řízení v případech, kdy spodní hranice trestu odnětí svobody činí minimálně pět let (a v několika dalších speciálních případech – například pokud se jedná o poškození finančních zájmů Evropských společenství).

V případě trestního postihu právnické osoby zde proto nastává určité vakuum. Navrhovatel zákona samozřejmě nemohl převzít trest odnětí svobody, tím však současně eliminoval jediné zásadní kritérium pro určení věcné příslušnosti soudu. Žádné náhradní řešení přitom z návrhu není zřejmé. Poněkud krkolomná analogie by znamenala, že jestliže je právnická osoba stíhána, pak by činila sazba trestu pro fyzickou osobu X let a tudíž k řízení je příslušný soud Y.

Otázka řešení budoucí věcné příslušnosti soudů má však ještě minimálně další dva aspekty.

Účinností uvedeného zákona se orgánům činným v trestním řízení a soudům sice otevře nový prostor, ale jejich orientace v něm může být dosti obtížná. Specifika prokazování trestní odpovědnosti právnických osob jsou totiž z hledisek naší dosavadní trestněprávní teorie a praxe zcela unikátní. Svět byznysu bývá pro poli-

cejní a justiční orgány stále poněkud záhadný, což se projevuje mj. tím, že právě v této oblasti dochází k rekordním průtahům v řízení. Hrozí také obava z toho, že dříve než dojde ke stabilizaci trestněprávní praxe, může docházet k nežádoucím excesům, které mohou být zneužívány například z hlediska již zmíněného konkurenčního boje.

To vše by mělo vést k úvaze o tom, zda by v těchto případech nemělo být řízení v prvním stupni obligatorně vedeno na úrovni soudů krajských. Tomu by pak odpovídala i hierarchie orgánů státního zastupitelství a orgánů Policie České republiky. Mělo by se tak stát v zájmu snahy o úspěšnější zvládnání problémů nové specifické agendy a také o dosažení rychlejšího sjednocování rozhodovací praxe soudů. Současně si lze představit určitou specializaci, založenou na cílené teoretické přípravě. Jednalo by se tak vlastně o analogii vedení obchodních sporů, která je krajským soudům svěřena již nyní.

Konečně nelze zcela opomenout ani předpoklad lokálního významu stíhaných právnických osob, například jako zaměstnavatelů a jako sponzorů, takže i z hlediska místních vlivů by patrně bylo vhodnější, pokud by byla všechna tato řízení posunuta „o stupeň výš“.

Trestní odpovědnost právního „předchůdce“ a právního „nástupce“

Podle konstrukce návrhu zákona se užije ustanovení o trestní odpovědnosti právnických osob a ustanovení o „přičítání“ (trestné činnosti fyzických osob v rámci struktury právnické osoby) i v případech, že k příslušnému trestněprávnímu jednání došlo před vznikem právnické osoby. Je navrhováno také to, že trestní odpovědnost právnické osoby přechází na všechny její právní nástupce.

V prvním případě by však bylo nutné nejprve objasnit, jaké konkrétní případy má navrhovatel zákona na mysli. Pokud by například šlo o jednání statutárního orgánu, na základě jakého právního titulu by mohlo takové jednání vést k trestnímu postihu nově vzniklé právnické osoby s jiným statutárním orgánem? Pokud zde má navrhovatel na mysli třeba určité personální propojení, nebyl by namísto pouze trestní postih fyzických osob?

Stejně tak není zřejmé, jakým způsobem by mohla trestní odpovědnost právnické osoby (zejména z hlediska prokazování „zavinění“) přecházet na všechny její právní nástupce – zvláště když návrh obsahuje mechanismy, které by měly právě takové transformaci zabránit. Jak by vypadala konkrétní modelová situace, ve které by bylo uplatnění takové nástupnické trestní odpovědnosti namísto? Z čeho by ono „zavinění“ právních nástupců mělo vyplývat, ale zejména – čím by bylo prokazováno?

Převedeno do řeči trestního postihu fyzických osob to znamená asi tolik, jako chtít stíhat potomka pro trestný čin jeho rodičů anebo chtít stíhat dědice obviněného.

Vedlejší následky trestů a ochranných opatření

Navrhovatel zákona si je zjevně vědom, že tyto druhotné následky mohou být velmi závažné a mohou v široké míře postihnout i ty subjekty, které jsou s trestně postihovanou právnickou osobou – v dobré víře – v nejrůznějších právních vztazích.

Snaha navrhovatele tento problém řešit je vyjádřena tím, že se snaží upravit otázku tzv. přiměřenosti trestu a ochranného opatření. Navrhované ustanovení však příliš uspokojivé řešení nenabízí, protože odkaz na již existující postihy podnikatelů jako fyzických osob nebere v úvahu zásadní kvantitativní i kvalitativní rozdíly.

V praxi si lze snadno představit velmi závažné druhotné dopady zejména takových „likvidačních“ trestů, jakými jsou zrušení právnické osoby a propadnutí jejího majetku. Obdobný dopad však může mít třeba i peněžitý trest nebo zákaz činnosti.

Důsledky se mohou vztahovat zejména na zaměstnance právnické osoby, v případě akciových společností také na všechny jejich akcionáře a v případě obchodních partnerů na vymahatelnost jejich pohledávek. Může být zajímavá otázka, kdo pak vlastně bude potrestán více.

Ztráta zaměstnání, fatální propad ceny akcií a nemožnost vymožení pohledávek nepochybně znamenají vznik finančních a morálních škod. Tím se však pro takto postižené může otevřít cesta k tomu, aby ve smyslu zákona č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem, žádali od státu nejenom náhradu škody vyčíslitelné v penězích, ale i náhradu újmy morální.

Jestliže tedy navrhovatel zákona používá pojem „přiměřenost“, fakticky by to, při zohlednění shora uvedených aspektů, mohlo vždy znamenat zásadní zvýhodnění všech společností s velkým počtem zaměstnanců, všech společností akciových a logicky i všech společností silně zadlužených (čím větší dluh, tím výhodnější „přiměřenost“). Je otázka, zda si navrhovatel zákona je tohoto dilematu plně vědom a zda dokáže nabídnout jiné řešení, které nebude pro určitý okruh subjektů automaticky znamenat jejich zvýhodnění a nerovné postavení před zákonem vůči ostatním.

Konstrukce zavinění právnické osoby

Za nejzásadnější problém celé navrhované úpravy je však patrně třeba považovat problém nejprve fiktivního stanovení a poté nutnosti již reálného prokazování

„subjektivní stránky“, neboli trestněprávního „zavinění“ právnické osoby. Jestliže v praxi orgánů činných v trestním řízení a soudů nastanou v tomto směru zásadní aplikační problémy, může tím dojít ke zmaření smyslu celé úpravy. Jedná se o otázku neobyčejně složitou a kontroverzní i z hlediska právní teorie, takže tím spíše lze očekávat problémy v tomto směru na úseku praktické každodenní činnosti orgánů činných v trestním řízení a soudů.

Mnoho uznávaných právních teoretiků se již touto otázkou zabývalo v minulosti a nepochybně se jí budou zabývat i nadále. Je škoda, že se navrhovateli zákona prozatím příliš nezdařilo upravit jím zvolené teoretické východisko do podoby takového zákonného „manuálu“, který bude běžné právnícké veřejnosti trochu více srozumitelný.

Každý právník, který se pohybuje v trestněprávní oblasti, už od svých studentských let zná význam pojmů „přímý a nepřímý úmysl“, nebo „vědomá a nevědomá nedbalost“ a opírá se přitom o jejich letité zákonné definice. I přesto může být prokazování subjektivní stránky trestného činu fyzické osoby v konkrétním případě značným problémem. Zvláště „oblíbené“ je řešení hranice mezi vědomou nedbalostí a nepřímým úmyslem.

O jak větší problémy je tedy nutné očekávat nyní, kdy bude třeba řešit zcela nové situace v závislosti například na konkrétním typu a charakteru právnických osob, v závislosti na jejich individuální hierarchické struktuře i individuálním stupni organizační rozvinutosti, jemným nuancím a nutnosti přesného výkladu jejich vnitřních předpisů, vypořádání se s existencí všech možných i nemožných zahraničních prvků, apod.

Klíčový obsah ustanovení návrhu zákona, označeného „Trestní odpovědnost právnické osoby“, je poměrně lapidární a ponechává také velký prostor výkladu již zmíněného pojmu „přičítání“, když uvádí v doslovné citaci toto:

(1) Trestným činem spáchaným právnickou osobou je protiprávní čin spáchaný jejím jménem nebo v jejím zájmu nebo v rámci její činnosti, jednal-li tak

a) statutární orgán nebo člen statutárního orgánu, anebo jiná osoba, která je oprávněna jménem nebo za právnickou osobu jednat,

b) ten, kdo u této právnické osoby vykonává řídicí nebo kontrolní činnost, i když není osobou uvedenou v písmenu a),

c) ten, kdo vykonává rozhodující vliv na řízení této právnické osoby, jestliže jeho jednání bylo alespoň jednou z podmínek vzniku následku zakládajícího trestní odpovědnost právnické osoby, nebo

d) zaměstnanec nebo osoba v obdobném postavení (dále jen „zaměstnanec“) při plnění pracovních úkolů, i když není osobou uvedenou v písmenech a) až c),

jestliže jí ho lze přičítat podle odstavce 2.

(2) Právníké osobě lze přičítat spáchání trestného činu uvedeného v § 7, jestliže byl spáchán

a) jednáním orgánů nebo osob uvedených v odstavci 1 písm. a) až c), nebo

b) zaměstnancem uvedeným v odstavci 1 písm. d) na podkladě rozhodnutí, schválení nebo pokynu orgánů právnické osoby nebo osob uvedených v odstavci 1 písm. a) až c) anebo proto, že orgány právnické osoby nebo osoby uvedené v odstavci 1 písm. a) až c) neprovedly taková opatření, která měly provést podle jiného právního předpisu nebo která po nich lze spravedlivě požadovat, zejména neprovedly povinnou nebo potřebnou kontrolu nad činností zaměstnanců nebo jiných osob, jimž jsou nadřizeny, anebo neučinily nezbytná opatření k zamezení nebo odvrácení následků spáchaného trestného činu.

(3) Trestní odpovědnosti právnické osoby nebrání, nepodaří-li se zjistit, která konkrétní fyzická osoba jednala způsobem uvedeným v odstavcích 1 a 2."

Ani důvodová zpráva návrhu zákona, pro její míru obecnosti, není v tomto směru pro budoucí právní praxi příliš velkým povzbuzením.

Jestliže je zavinění u fyzických osob založeno na existenci kombinace jejich vůle a intelektu (viz zejména pojmy „chtěl“ a „věděl“), samozřejmě nemůže být mechanicky přeneseno na právnické osoby. Návrh zákona však obsahuje odkaz na trestné činy fyzických osob, které „v originále“ takové zavinění (vesměs úmyslné) samozřejmě předpokládají a uznání viny ho vyžaduje jednoznačně prokázat i u osob právnických.

Použitý způsob fiktivní transformace zavinění fyzických osob na trestní postih právnických osob je proto v navržené podobě pro potřeby trestní praxe problematický. Bylo by žádoucí, aby v zájmu odstranění budoucích nejasností byla v rámci legislativního procesu tato otázka specifikována stanovením nějakých přesnějších kritérií.

Lze pochopit, že z pohledu trestního práva a v souladu s požadavky obecné spravedlnosti postupně vznikla potřeba učinit někoho zodpovědným i za trestný čin spáchaný právnickou osobou. Z těchto důvodů myšlenka takového postihu vznikla, začala být jednotlivými státy uváděna do praxe a stane se tomu tak pravděpodobně i u nás. Jestliže je však trestní odpovědnost právnických osob již sama o sobě pro právní teorii složité téma, téma trestněprávního „zavinění“ právnické osoby patří i uvnitř něho k otázkám ze všech nejsložitějším.

Každá nová zásadní změna práva přináší své určité problémy a nelze očekávat, že tomu bude v tomto případě jinak. Připravovaná norma bude v každém případě znamenat nové velké riziko i pro podnikatelské subjekty (trestní oznámení jako prostředek konkurenčního

boje, „sabotážní činnost“ nasazeného zaměstnance ...). Určitě si proto zaslouhuje i z jejich strany přiměřenou pozornost.

Prozatím je otevřený dostatečný legislativní prostor k tomu, aby se navrhovaný zákon stal tím, čím má, tj. užitečným nástrojem prosazování práva – a nikoliv Pandořinou skříňkou.

JUDr. Jan Vidrna,
advokát
Mgr. Robert Pergl,
advokát

* * *

Přičítání

První pocit z tohoto podstatného jména nejspíš navodí dojem matematického úkonu. Na serveru Google se k němu zobrazuje přibližně 157 000 výsledků a zdá se, že většinou budou tomuto dojmu odpovídat.

Na tomto místě však vyjadřuje něco zcela jiného. Situaci, kdy je někomu cosi kladeno za vinu způsobem, který pro něho může mít i velmi závažné následky.

Jedná se o pojem obecný, v běžné řeči ne zrovna frekventovaný a v legislativním textu již opravdu nezvyklý. Jestliže je tedy použit dokonce v návrhu nové právní normy trestního práva, zasluhuje si z hlediska obsahu určitě zvýšenou pozornost. Konkrétně to je vládní návrh na vydání zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim, který tomuto pojmu přiřkládá klíčový význam.

Uvedený návrh je jinak pozoruhodný i z celé řady dalších hledisek, a pokud bude ve stávající podobě schválen, pravděpodobně způsobí orgánům činným v trestním řízení i podnikatelským subjektům mnoho horkých chviliek. Už sám pojem uvedený v nadpisu je poměrně ilustrativní.

Pro pochopení všech souvislostí je však třeba nejprve citovat obsah § 8 citovaného vládního návrhu, označeného jako „Trestní odpovědnost právnické osoby“:

(1) Trestným činem spáchaným právnickou osobou je protiprávní čin spáchaný jejím jménem nebo v jejím zájmu nebo v rámci její činnosti, jednala-li tak

a) statutární orgán nebo člen statutárního orgánu, anebo jiná osoba, která je oprávněna jménem nebo za právnickou osobu jednat,

b) ten, kdo u této právnické osoby vykonává řídicí nebo kontrolní činnost, i když není osobou uvedenou v písmenu a),